

تبیین مفهوم سرمایه اجتماعی (۱)

کد موضوعی: ۲۲۰

شماره مسلسل: ۱۰۵۱۶

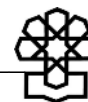
آذرماه ۱۳۸۹

دفتر: مطالعات اقتصادی

به نام خدا

فهرست مطالب

۱	چکیده
۱	مقدمه
۱	۱. مفهوم سرمایه اجتماعی
۷	۲. گستره سرمایه اجتماعی
۸	۳. تمایز سرمایه اجتماعی از سایر انواع سرمایه
۹	۴. سرمایه اجتماعی در فرهنگ اسلامی
۱۴	۵. جایگاه سرمایه اجتماعی در قوانین جمهوری اسلامی ایران
۱۵	۶. مطالعات انجام یافته درباره سرمایه اجتماعی در ایران
۱۷	۷. آثار سرمایه اجتماعی بر اقتصاد
۲۵	نتیجه گیری
۲۶	منابع و مأخذ

تبیین مفهوم سرمایه اجتماعی (۱)

چکیده

هدف این مطالعه تبیین مفهوم سرمایه اجتماعی است. در این مطالعه ابتدا ادبیات نظری و تعاریف سرمایه اجتماعی از دیدگاه‌های مختلف و همچنین عناصر تولید سرمایه اجتماعی در فرهنگ اسلامی مورد اشاره قرار گرفته است در پایان پس از بررسی مطالعات انجام گرفته در داخل کشور درخصوص سرمایه اجتماعی، چگونگی اثرگذاری سرمایه اجتماعی بر اقتصاد مورد تحلیل قرار گرفته است.

مقدمه

مفهوم «سرمایه اجتماعی» که به خصوصیات و تعاملات و گروه‌ها و سازمان‌های اجتماعی مانند شبکه‌ها^۱، هنجارها^۲ و اعتماد^۳ باز می‌گردد، در سال‌های اخیر با مقبولیت چشمگیر اقتصاددانان روبرو شده است. سرمایه اجتماعی هم مانند سایر مفاهیم جامعه‌شناسی، دارای ماهیتی پیچیده و گوناگون است و از نظر برخی از اقتصاددانان، طبقه‌بندی آن به‌عنوان یکی از انواع سرمایه مورد تردید قرار گرفته است. با این وجود شمار زیادی از اقتصاددانان تأکید کرده‌اند که سرمایه اجتماعی در کنار انواع دیگر سرمایه نقش تأثیرگذاری بر میزان تولید جامعه ایفا می‌کند. مطالعات بسیاری نشان می‌دهند که سرمایه اجتماعی از راه‌های مختلف از جمله کاهش هزینه مبادلات اقتصادی، اثر قابل توجهی بر عملکرد و توسعه اقتصادی دارد.

۱. مفهوم سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی مانند دیگر مفاهیم جامعه‌شناسی، دارای ابعاد مختلفی است. از آنجا که هریک از پژوهشگران و صاحب‌نظران سرمایه اجتماعی، بخشی از واقعیات را توصیف کرده‌اند، به نظر می‌رسد که هریک تعریف متفاوتی با دیگری ارائه کرده است.

درحالی که برخی از محققین سرمایه اجتماعی را برحسب اعتماد و هنجارهای مشارکت اجتماعی تعریف می‌کنند، برخی دیگر آن را برحسب ارزش‌های فرهنگی مانند دلسوزی، نوع‌دوستی، گذشت و بردباری توصیف می‌کنند و عده دیگر بر نهادها و کیفیت و کمیت زندگی مشارکتی تأکید دارند.^۱

بورديو اولین بار در سال ۱۹۷۳، سرمایه اجتماعی را این‌گونه تعریف کرد: سرمایه اجتماعی، جمع منابع واقعی یا بالقوه‌ای است که از شبکه‌ای بادوام از روابط کمابیش نهادینه شده آشنایی و شناخت متقابل - یا به بیان دیگر، با عضویت در یک گروه - حاصل می‌شود. شبکه‌ای که هریک از اعضای خود را از پشتیبانی سرمایه جمعی برخوردار می‌کند و به آنان اعتبار می‌بخشد. بدین‌سان حجم سرمایه اجتماعی مورد تملک یک فرد، به اندازه شبکه پیوندهایی بستگی دارد که او می‌تواند به طرزی مؤثر بسیج کند و نیز به حجم سرمایه (اقتصادی، فرهنگی یا نمادین) در تصرف کسانی که وی با آنان مرتبط است.^۲

سرمایه اجتماعی از نظر جیمز کلنن منبعی اجتماعی - ساختاری است که دارایی و سرمایه افراد محسوب می‌شود. این دارایی شیء واحدی نیست، بلکه ویژگی‌هایی است که در ساختار اجتماعی وجود دارد و باعث می‌شود افراد با سهولت بیشتری وارد کنش اجتماعی شوند. این نوع سرمایه امکان دستیابی به هدف‌های معینی را که در نبود آن دست‌نیافتنی است، فراهم می‌سازد.^۳ شاید به جرئت بتوان گفت که رابرت پوتنام^۴ معروف‌ترین نویسنده و نظریه‌پرداز در زمینه سرمایه اجتماعی در جهان معاصر است.

پوتنام بر اهمیت نهادی سرمایه اجتماعی تمرکز می‌کند و آن را به‌عنوان انجمن‌های افقی بین مردم تعریف می‌کند. به بیان دیگر، از دیدگاه وی سرمایه اجتماعی شامل اعتماد، شبکه‌های اجتماعی و هنجارهای مرتبطی است که بر بهره‌وری جامعه تأثیرگذار است.

فوکویاما^۵ سرمایه اجتماعی را به‌عنوان وجود مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیررسمی تعریف کرد که اعضای گروهی که همکاری و تعاون میانشان مجاز است، در آن سهیم هستند. مشارکت در ارزش‌ها و هنجارها به‌خودی خود باعث تولید سرمایه اجتماعی نمی‌گردد، چرا که این ارزش‌ها ممکن است ارزش‌های منفی باشد. هنجارهایی که تولید سرمایه اجتماعی می‌کنند، اساساً شامل سجایایی از قبیل صداقت، ادای تعهدات و ارتباطات دوجانبه است.^۶

1. Yuan K. Chou, "Three Simple Models of Social Capital and Economic Growth", The Journal of Socio-Economics 35, 2006, P 891.

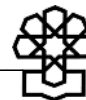
۲. پیر بورديو، «شکل‌های سرمایه»، سرمایه اجتماعی، اعتماد، دمکراسی و توسعه، به کوشش کیان تاجبخش، ترجمه افشین خاکباز، تهران، نشر شیرازه، ۱۳۸۴، ص ۱۴۸.

۳. امیرحسین تحقیقی، «سرمایه اجتماعی، دولت و نهادها در ایران»، مجله اندیشه صادق، شماره ۱۱ و ۱۲، تابستان و پاییز.

4. Robert Putnam.

5. Francis Fukuyama

۶. فرانسیس فوکویاما، «پایان نظم»، ترجمه غلام‌عباس توسلی، تهران، حکایت قلم نوین، چاپ دوم، ۱۳۸۵، ص ۱۱.

بانک جهانی نیز سرمایه اجتماعی را پدیده‌ای می‌داند که حاصل تأثیر نهادهای اجتماعی، روابط انسانی و هنجارها بر روی کمیت و کیفیت تعاملات اجتماعی است. تجارب این سازمان نشان داده است که این پدیده تأثیر قابل توجهی بر اقتصاد و توسعه کشورهای مختلف دارد. سرمایه اجتماعی برخلاف سایر سرمایه‌ها به صورت فیزیکی وجود ندارد بلکه حاصل تعاملات و هنجارهای گروهی و اجتماعی بوده و افزایش آن می‌تواند موجب پایین آمدن جدی سطح هزینه‌های اداره جامعه و نیز هزینه‌های عملیاتی سازمان‌ها شود.^۱

در ادامه تعاریف سرمایه اجتماعی و عناصر محوری آنها در جدول آورده شده است.

جدول تعاریف و عناصر محوری هر تعریف^۲ در سرمایه اجتماعی

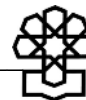
نام ارائه‌کننده تعریف	زمان ارائه	تعریف	مفاهیم مندرج در تعاریف
هانی فن	۱۹۱۶	من در استفاده از مفهوم سرمایه اجتماعی به آنچه که در منابع معمولاً از سرمایه مراد می‌شود نظر دارم و آن را صرفاً تمثیلی یا استعاری به کار می‌برم. منظورم ملک و دارایی شخصی یا پول نقد نیست، بلکه منظور من آن چیزی است که این اشیا و مادیات ملموس را در زندگی روزمره اکثریت مردم با معنا و ارزشمند می‌سازد؛ یعنی کار خیر، دوستی، دلسوزی متقابل و رابطه اجتماعی گروهی از افراد و خانواده‌ها که پدیدآورنده واحدی اجتماعی یا اجتماعی روستایی می‌باشند که مرکزیت منطقی آن مدرسه به‌شمار می‌رود. در ساختن اجتماعی محلی به‌سان سازمان کسب‌وکار و یا توسعه آن قبل از آنکه فعالیتی سازنده انجام گیرد، انباشت سرمایه لازم است.	نیت و قصد خیر، دوستی، علاقمندی و جذب دوسویه، روابط اجتماعی، احترام متقابل و تیمارگری
جین جاکوب	۱۹۶۱	شبکه‌های شهری، سرمایه اجتماعی بدون جایگزین شهر است. هرگاه سرمایه‌ای از کف برود حال به هر دلیلی، درآمد حاصل از وجود آن سرمایه نیز محو می‌گردد و هرگز بازگشتی ندارد مگر آنکه سرمایه جدیدی به تأنی و یا تصادفی دوباره انباشته شود.	شبکه‌های اجتماعی منعکس در همسایگی و همسایه بودن
هانرز	۱۹۶۹	سرمایه اجتماعی منبعی است که در لطف و محبت دوستان و آشنایان به یکدیگر منعکس می‌شود. این لطف و محبت می‌تواند به شکل کمک و یاری برای فقرزدایی ارائه گردد.	مبادله، حمایت، روابط متقابل، دوسویگی

۱. بانک جهانی، نقش دولت در جهان در حال تحول، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۸.

۲. مصطفوی، ۱۳۸۸.

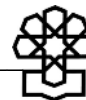
نام ارائه‌کننده تعریف	زمان ارائه	تعریف	مفاهیم مندرج در تعاریف
لوری	۱۹۷۷	لوری با اشاره به تضاد شایسته‌سالاری یا مشاهداتش از جامعه سرمایه‌دار، نتیجه می‌گیرد که سرمایه اجتماعی کمک افراد به یکدیگر به شکل منابعی است که در اختیار یکدیگر قرار می‌دهند و لذا زمینه تبعیض نسبت به دیگران را فراهم می‌آورند. جمله معروف او چنین است که: «در مسیر ترقی، هیچکس به تنهایی سفر نمی‌کند».	فرصت، خلق سرمایه انسانی، تبعیض، نابرابری
شلیخت	۱۹۸۴	بدیهی است که برای کارآیی هر نظام اقتصادی بسیار مهم است که افراد از قواعد و قوانین حتی آن قواعد و قوانین که چندان اجرا نمی‌شود نیز اطاعت کنند زیرا اطاعت مردم از قوانین هزینه‌ها را کنترل می‌کند و تمایل آنان را به این امر که حتی نزد خودشان شهروندانی قانون‌گرا به حساب آیند را افزایش می‌دهد. چنین امری ثروت اقتصادی مهمی است که می‌تواند نوعی سرمایه اجتماعی به حساب آید.	کنترل اجتماعی، ارزش‌ها، کارآیی، هزینه، فایده، شهروندی، قانون و قانون‌گرایی
بورديو	۱۹۸۶	مجموع منابع بالفعل و بالقوه که به داشتن شبکه پایداری از روابط متقابل کم‌وبیش نهادینه شده ناشی از آشنایی، مورد پذیرش قرار گرفتن و شناخته شده بودن، متصل و مربوط است.	شبکه اجتماعی، عضویت، اجتماعی شدن در درون خانواده، تعلیم و تربیت، دوسویگی، منابع، روابط و دسترسی
کولمن	۱۹۹۰	سرمایه اجتماعی از طریق کارکردنش تعریف می‌شود و مقوله‌ای واحد نیست، بلکه متشکل از مقوله‌های متعددی است که دو ویژگی مشترک دارند: تمامی‌شان از جنبه‌ای از ساختار اجتماعی تشکیل شده‌اند و همچنین تمامی آنها برخی از کنش‌های افراد درون ساختار اجتماعی را تسهیل می‌نمایند.	نتیجه، فرصت، سازندگی، خیرعمومی، سازمان داوطلبانه، ساختار اجتماعی، دوسویگی
بورت	۱۹۹۰	سرمایه اجتماعی متشکل از دوستان، همکاران و تماس‌ها و ارتباطات عمومی‌تری است که از طریق آنان هر فرد فرصت‌هایی برای استفاده از سرمایه مالی و انسانی خود را به کف می‌آورد.	روابط متقابل، شبکه، کنشگر
لوری	۱۹۹۲	سرمایه اجتماعی گویای روابط اجتماعی متقابلی است که به‌طور طبیعی بین افراد شکل می‌گیرد و به کف آوردن ویژگی‌ها و مهارت‌هایی را که در بازار گاه صاحب ارزشند، ترویج و یا یاری می‌رساند... لذا سرمایه اجتماعی دارایی است که گاه چون میراث مالی، واجد اهمیت محسوب می‌شوند.	روابط اجتماعی، دستیابی به حمایت، بازار

نام ارائه‌کننده تعریف	زمان ارائه	تعریف	مفاهیم مندرج در تعاریف
شیف	۱۹۹۲	سرمایه اجتماعی مجموعه عناصری از ساختار اجتماعی است که بر روابط بین مردم اثر گذارد و داده‌ها و مدارک مرتبط با تولید و یا کارکردی منفعت بنیادند.	عناصر ساختار اجتماعی، روابط اجتماعی، داده‌های تولیدی، کارکرد منفعت فرد
پورتنس و سن سن برنر	۱۹۹۳	سرمایه اجتماعی چشم‌داشت‌هایی در درون مجموعه‌ای اجتماعی است که بر نیل به اهداف اقتصادی اثر می‌گذارد، حتی زمانی که انتظارات یاد شده در عرصه اقتصادی مطرح نمی‌شوند.	چشم‌داشت‌های اجتماعی، عمل جمعی، اهداف اقتصادی، رفتار هدفمند
پوتنام	۱۹۹۵	سرمایه اجتماعی خصایص یا مشخصات سازمان اجتماعی - یعنی مواردی چون شبکه‌ها، هنجارها، اعتماد اجتماعی - را دربر می‌گیرد که همکاری متقابل و هماهنگی در جهت منافع مشترک را تسهیل می‌کنند.	ویژگی سازمان اجتماعی، شبکه اجتماعی
فوکویاما	۱۹۹۵	سرمایه اجتماعی منعکس‌کننده توان افراد برای کارکردن با هم در جهت اهداف مشترک در گروه‌ها و سازمان‌هاست.	کار گروهی، اهداف مشترک (دوسویگی)، گروه، سازمان
توماس	۱۹۹۶	سرمایه اجتماعی آن ابزار، امکانات و فرآیندهایی است که در دل جامعه مدنی تکامل یافته و پیشرفت و توسعه را برای کلی جمعی ترویج می‌نماید.	کار داوطلبانه، فرآیندهای اجتماعی، جامعه مدنی، نفع جمعی، توسعه
بورت	۱۹۹۷	سرمایه اجتماعی فرصت‌های در یک شبکه است.	فرصت‌ها، شبکه
فوکویاما	۱۹۹۷	به‌سادگی، سرمایه اجتماعی را می‌توان به‌عنوان مجموعه‌ای از ارزش‌ها یا هنجارهای غیررسمی تعریف کرد که اعضای یک گروه مشترکاً آنها را باور دارند و همکاری بین آنان را مجاز می‌سازد.	ارزش‌ها و هنجارهای غیررسمی مشترک بین اعضای گروه، تعاون و همکاری
پنار Pennar	۱۹۹۷	رشته روابط متقابل اجتماعی که بر رفتار فرد اثر گذارده و بدان طریق بر رشد اقتصاد مؤثر واقع می‌شود.	روابط متقابل اجتماعی، رفتار فرد
برهم و راهن Rahn & Brehm	۱۹۹۷	سرمایه اجتماعی رشته روابط متقابل همکارانه بین شهروندانی است که حل مشکلات عمل جمعی را تسهیل می‌کند.	روابط متقابل همکارانه، عمل جمعی
نهاییت و گوشال Ghoshal & Nahapiet	۱۹۹۸	جمع منابع بالفعل و بالقوه، در دسترس افراد ناشی شده از شبکه روابط متقابل متعلق به فرد یا واحدهای اجتماعی. در نتیجه سرمایه اجتماعی، هم شامل شبکه و هم، شامل دارایی‌هایی است که احتمال بسیج شدن آن از طریق شبکه وجود دارد.	شبکه، واحدهای اجتماعی، روابط متقابل
پورتنس Ports	۱۹۹۸	سرمایه اجتماعی توانایی کنشگران در تضمین منافع صرفاً به‌علت حضور آنان در شبکه‌های اجتماعی یا سایر ساختارهای اجتماعی است.	شبکه‌های اجتماعی
ول کاک Woolcock	۱۹۹۸	سرمایه اجتماعی شامل اطلاعات، اعتماد، هنجارهای دوسویه ذاتی در شبکه‌های اجتماعی هر فرد است.	اطلاعات، هنجارها، اعتماد

نام ارائه‌کننده تعریف	زمان ارائه	تعریف	مفاهیم مندرج در تعاریف
نوکه Knoke	۱۹۹۹	سرمایه اجتماعی فرآیندی است که کنشگران اجتماعی طی آن فرآیند شبکه ارتباطات درون و بین سازمان‌ها را برای دستیابی به منابع سایر کنشگران اجتماعی خلق و بسیج می‌نمایند.	شبکه ارتباطات، کنشگران اجتماعی
وول کاک و نارایان Woolcock & Narayan	۲۰۰۰	سرمایه اجتماعی عبارت است از هنجارها و شبکه‌هایی که به مردم برای کنش جمعی یاری می‌رساند. مهم آن نیست که چه می‌دانی، مهم آن است که چه کسی را می‌شناسی.	هنجارها، شبکه، کنش جمعی
دایره‌المعارف MIA	۲۰۰۱	سرمایه اجتماعی مانند سرمایه طبیعی ویژه‌ای است که از سوی اقتصاددانان بورژوا برای اشاره به عوامل برونی که به سرمایه داده‌هایی می‌افزاید یا به وسیله ستانده‌هایی از آن می‌کاهد و قادر به از بین رفتن توسط سرمایه و یا گنجاندن در درون سرمایه است، به‌کار می‌رود.	عوامل برونی، سرمایه داده،
ویسنته ناوارا Vicente Navarro	۲۰۰۲	سرمایه اجتماعی ایده‌ای است که اکنون در ایالات متحده و در اروپا به معانی و نتایج و آثار گوناگون، به گستردگی تمام مورد بحث قرار می‌گیرد و به‌کار می‌رود. در سنت ایالات متحده، سرمایه اجتماعی بر پایه انجام اقدام اجتماعی، اجتماع محلی‌گرایی و مشارکت مردم‌سالارانه محلی شکل می‌گیرد و متکی به ارزش‌ها و هنجارهای جامعه مدنی است، اما سرمایه اجتماعی در نگاه اروپایی بیشتر نهادمحور است که بر روابط در درون خانواده و سرمایه اجتماعی ناشی از آن حقوق و مسئولیت‌های فرد در درون سازمان‌های اجتماعی تأکید می‌کند.	اجتماعات محلی، مشارکت، هنجارهای محلی،
روزالیند ادواردز Rosalinda Edwards	۲۰۰۴	به بیان کلی سرمایه اجتماعی به ارزش‌ها و هنجارهایی مربوط است که از پیوندها و روابط متقابل گروهی و اجتماعی تفاهم شده مردم نشئت گرفته و به نوبه خود پدیدآورنده آن پیوندها و روابط نیز محسوب می‌شوند.	ارزش‌ها، هنجارها،
چای یووا Chay yue wah	۲۰۰۵	سرمایه اجتماعی با در اختیار قرار دادن دانش مفید در مورد فرصت‌های موجود، آن هم از طریق شبکه پیوندها، کنش‌های افراد درون ساختار اجتماعی را تسهیل می‌کند.	فرصت‌ها، شبکه پیوندها
موریل مینات Murielle Mignot	۲۰۰۵	سرمایه اجتماعی موضوعی مربوط به سازمان اجتماعی است و بالقوه ارزش محسوب می‌شود که می‌توان آن را برای اهداف راهبردی و منفعت‌محور مهار کرد و تبدیل نمود.	اهداف راهبردی، سازمان اجتماعی،

۲. گستره سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی را می‌توان در سه سطح خرد، میانی و کلان مطالعه کرد:

۲-۱. سطح خرد

در سطح خرد، سرمایه اجتماعی ناظر بر رفتار شبکه‌هایی از افراد و خانوارهاست و منافع مورد نظر است که فرد به سبب عضویت در گروه و بهره‌برداری از سرمایه اجتماعی به دست می‌آورد. سرمایه اجتماعی در سطح خرد، براساس میزان صمیمیت حاکم بر روابط افراد، به دو نوع درون‌گروهی و میان‌گروهی تقسیم می‌شود. سرمایه اجتماعی درون‌گروهی: این نوع سرمایه اجتماعی میان افرادی که ارتباط نزدیک و صمیمی با هم دارند، وجود دارد، مانند اعضای خانواده، دوستان نزدیک و همسایگان. این نوع سرمایه اجتماعی، نقش مهمی در انباشت سرمایه انسانی، خصوصاً در خانواده ایفا می‌کند. سرمایه اجتماعی میان‌گروهی: این نوع سرمایه اجتماعی در میان افرادی رواج دارد که روابط دوستانه و خصوصیات مشترک کمتری میان آنها حاکم است، مثل اعضای گروه‌های اجتماعی و سیاسی یا عموم مردم که لزوماً از یک اندیشه و گروه فکری خاصی پیروی نمی‌کنند. برخی این سطح از سرمایه اجتماعی را با عنوان تعمیم‌یافته^۱ معرفی می‌کنند،^۲ چراکه سطح تحلیل را از افراد نزدیک و صمیمی به کل افراد اجتماع تعمیم می‌دهد.

۲-۲. سطح میانی

سرمایه اجتماعی در کنار منافع که برای فرد دارد، در صورت تکرار و پایداری تمامی اعضای گروه به تعهدات خویش، منافع جمعی را پدید آورد که برای تمامی اعضای گروه قابل استفاده باشد. سرمایه اجتماعی در این سطح، به سرمایه اجتماعی میانی یا گروهی مشهور است. بنابراین سرمایه اجتماعی در سطح میانی به روابط بین گروه‌ها، سازمان‌ها و بنگاه‌ها با یکدیگر اشاره دارد که به نوعی پیوندها و روابط عمودی را شامل می‌شود (کلمن، ۱۳۷۷).

۲-۳. سطح کلان

وجود روابط افقی مبتنی بر اعتماد میان نهادهای مختلف جامعه، منافع را تولید می‌کند که همه اعضای

1. Generalized

2. Stone and Hughes, 2002.

جامعه از آن بهره‌مند خواهند بود. این سطح سرمایه اجتماعی شامل رسمی‌ترین روابط و ساختارهای نهادی می‌شود. به عقیده فوکویاما، وجود سرمایه اجتماعی در سطح کلان، نظم اجتماعی را به طریق مؤثر و کارآمدی حفظ و تداوم می‌بخشد و توسعه اقتصادی را موجب می‌شود. نظام قضایی، آزادی‌های سیاسی و مدنی، سلطه قانون و... نهادهایی است که از طریق آنها سرمایه اجتماعی کلان شکل می‌گیرد.

۳. تمایز سرمایه اجتماعی از سایر انواع سرمایه

سرمایه اجتماعی، علیرغم مشابهت‌هایی که با انواع سرمایه دارد، از جهاتی تفاوت‌های اساسی با آنها دارد که در زیر به آنها اشاره می‌شود:

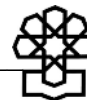
۱. واحدهای سرمایه دارای مالک هستند و حقوق مالکیت ضمانت اجرایی دارد؛ درحالی که سرمایه اجتماعی دارای مالکیت فردی نیست و حتی مالک جمعی آن (جامعه) هیچ حقی را که از لحاظ حقوقی ضمانت اجرایی داشته باشد، ندارد.^۱

۲. سرمایه تنها در صورتی به‌عنوان سرمایه عمل می‌کند که کارکرد آن سودی دربر داشته باشد؛ در صورتی که در رابطه با سرمایه اجتماعی نیز امکان سودآور بودن وجود دارد، ولی این سود از پیامدهای جانبی آن است نه از انگیزه‌ای که به ایجاد سرمایه اجتماعی منجر شود.

۳. سرمایه اجتماعی مانند دیگر سرمایه‌ها نیاز به سرمایه‌گذاری دارد، اما باید توجه داشت که موجودی سرمایه اجتماعی با اقدام فردی یا جمعی و به‌صورت کوتاه‌مدت ایجاد نمی‌شود. سرمایه اجتماعی، برخلاف سرمایه فیزیکی که در صورت استفاده از آن استهلاک می‌یابد، در صورت عدم استفاده مستهلک می‌شود و در این‌صورت برای تشکیل و تقویت مجدد آن نیازمند زمان زیادی خواهیم بود. البته برخی پژوهشگران معتقدند که سرمایه‌گذاری در سرمایه اجتماعی غیرعمدی است و موجودی سرمایه از پیشینیان به ارث می‌رسد و تنها می‌توان موجودی سرمایه را پرورش داد. بنابراین باید با اقداماتی از اتلاف و تخریب آن جلوگیری کرد.

بنابراین سرمایه اجتماعی در مقایسه با شکل‌های دیگر سرمایه از عینیت کمتری برخوردار است و واضح است که استفاده از این واژه حالتی استعاری دارد و باید تفاوت‌های آن را با «سرمایه» در معنای مرسوم به‌خاطر داشت.

۱. کیان تاج‌بخش، سرمایه اجتماعی، اعتماد و دمکراسی، به کوشش کیان تاج‌بخش، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: نشر شیرازه، ۱۳۸۴، صص ۲۸-۲۹.

۴. سرمایه اجتماعی در فرهنگ اسلامی

جهت بررسی سرمایه اجتماعی در فرهنگ اسلامی می‌توان به مؤلفه‌ها و عناصر تولید سرمایه اجتماعی در فرهنگ اسلامی اشاره کرد از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۴-۱. رهبری

رهبری، امامت و ولایت، رابطه میان رهبر و پیروانی که رهبری او را پذیرفته‌اند، تبیین می‌کند که امری اعتقادی است، امام رابطه‌ای خاص با پیروان خود برقرار می‌نماید که از هر رابطه دیگری قوی‌تر است. او می‌تواند از این رابطه برای هویت و یا گمراهی مردم استفاده کند (کوهکن، ۱۳۸۸). البته این رابطه دوطرفه است و حقوق متقابلی میان امام و امت وجود دارد. امام علی (ع) این حقوق را چنین برمی‌شمارد: «وظیفه حکمران است که اگر به زیادتى رسید یا به نعمتی مخصوص گشت، موجب تغییر حال و دگرگونی او بر رعیتش نشود و نعمت‌هایی را که خدا نصیبش کرده، با نزدیکی او به بندگان خدا و مهربانی او به برادرانش بیافزاید. بدانید حق شما بر من که رازی را از شما نپوشم مگر در جنگ و بدون رایزنی با شما، کاری نکنم مگر در داوری و [تأدیه] حق شما را از موقع آن به تأخیر نیافکنم و در رساندن آن درنگ نکنم و همه شما را در حق برابر و یکسان دانم. پس هرگاه چنین کردم، بر خداست که بر شما نعمت ارزانی دارد و بر شماست که از من فرمان برید» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۷۷).

۴-۲. برادری

همانا مؤمنان برادر یکدیگرند^۱ از شعارهای اصلی است. خانواده بزرگ امت اسلامی از خواهران و برادران ایمانی تشکیل شده است که هیچ برتری بر یکدیگر ندارند مگر در تقوی و پرهیزگاری^۲ که آن هم برتری نزد خداوند است و نه برتری در امتیازات دنیوی.

اصل امر به معروف و نهی از منکر در جامعه اسلامی، باعث می‌شود که مؤمنان، هم از حال یکدیگر باخبر بوده و هم از موضع خیرخواهی، در مواقع انحراف، با تذکر همدیگر را اصلاح نمایند و به همین علت، اگر مسلمانی صبح کند و در اندیشه برادر دینی خود نباشد، مسلمان نیست^۳ و هرکس ندای مردی (کسی) را بشنود که فریاد برآورد، ای مسلمان به دادم برسید و اجابتش نکند، هرگز مسلمان نیست. در اینجا تأکید بر «مردی یا کسی» جای تأمل بسیار دارد که گفته نشده که اگر

۱. انما المؤمنون اخوه فاصلحوا بین اخویکم (سوره مبارکه حجرات، آیه ۱۰).

۲. «ان اکرمکم عندالله اتقیکم» (سوره مبارکه حجرات، آیه ۱۳).

۳. من سمع رجلاً ینادی یاللمسلمین فلم یجبه فلیس بمسلم (وسایل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۴۱).

مسلمانی درخواست کمک کند، می‌باید به او کمک نمود، بلکه سائل (درخواست‌کننده) قیدی ندارد، یعنی همین که کسی در سرزمین اسلامی از مسلمانان یاری طلبد، بر مسلمانانی که ندای او را می‌شنوند، واجب است که به کمک او بشتابند.

رابطه مؤمنین با رهبر از طریق امر به معروف و نهی از منکر دوسویه و همچنین از طریق نصیحت به امام برقرار می‌شود. مؤمنان وظیفه دارند در مواقع حساس، امام خود را نصیحت نمایند و او را به راه راست هدایت نمایند. امام نیز در این‌گونه موارد باید مشورت و خیرخواهی آنان را بپذیرند. این قاعده موجب می‌شود که رابطه اخوت (امت) با امامت قطع نشود و ارتباط میان این دو نهاد، مانع از شکل‌گیری شکاف رهبر و امت گردد (با استفاده از ری‌شهری، ۱۳۷۷ و کوهکن ۱۳۸۸):

۴-۳. خانواده

نظریه‌پردازان سرمایه اجتماعی بر نهاد خانواده تأکید کرده‌اند و موفقیت بنگاه‌ها را در برخی کشورهای آسیای جنوب شرقی براساس بنیاد آن بنگاه‌ها بر خانواده توضیح داده‌اند. در آموزه‌های اسلامی، خانواده یکی از معدود نهادهای بسیار مهم و مورد تأکید است.

خانواده با رابطه خونی، ژنتیکی و غریزی به‌طور نسبی، کوچک ولی با استحکام و انسجام است. این گروه کوچک، با حمایت کامل جامعه اسلامی، به تولید سرمایه اجتماعی می‌پردازد. پایبندی به تعهدات: یکی از دلایل کاهش سرمایه اجتماعی، عدم پایبندی به تعهدات به‌ویژه از سوی دولت‌هاست. وفای به عهد از توصیه‌هایی است که در قرآن کریم بارها به آن تأکید شده است.^۱

۴-۴. مسجد و فرهنگ مشارکت

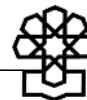
حضور در مسجد حتی به‌منظور انجام عبادات و... باعث تسهیل در تعاملات اجتماعی و ایجاد روحیه همبستگی و تعاون در قالب مشارکت عمومی به خلق سرمایه اجتماعی می‌انجامد. بی‌تردید یکی از مؤثرترین فعالیت‌های مساجد و به‌طور کلی نهادهای دینی همچون نماز جماعت، نماز جمعه، جلسات مذهبی و... به‌وجود آوردن انگیزه دوستی، همبستگی و تعاون بین افراد جامعه است.^۲

۴-۵. برپایی قسط و دادگری

در اندیشه دینی برپایی عدالت و اقامه قسط جایگاه ویژه‌ای داشته و دستاوردهای روشنی در جهت تولید و انباشت اعتماد در سطوح گوناگون آن به ارمغان خواهد داشت. لذا امیرالمؤمنین در جهت

۱. از جمله «او فوا بالعقود» (سوره مبارکه مائده، آیه ۱).

۲. منتظری، ۱۳۸۷.

احیای جامعه توحیدی و مبارزه با فساد اقتصادی اینچنین بانگ بر می آورد که: به خدا سوگند آنچه از بیت‌المال بخشیده شده است به صاحبانش باز می‌گردانم، اگر به کابین زنان رفته باشد یا به‌کار خرید کنیزان، زیرا این عدالت است که همه را در خود می‌گیرد و هرکس تحمل عدالت برایش مشکل باشد، تحمل ظلم مشکل‌تر خواهد بود.^۱

۴-۶. آداب معاملات

درخصوص پرهیز از عدم رعایت آداب معاملات و تصویر نمودن عقوبت دردناک آن ازسویی و نقش حاکم جامعه اسلامی در نظارت بر عملکرد بازار و تجار ازسویی دیگر، می‌تواند اعتماد به تجار و بازاریان را به‌همراه داشته باشد و بدین صورت مصداق روشنی از اعتماد تعمیم‌یافته را در جامعه ایجاد نماید. چراکه اولاً تجار، کسبه و... کم‌فروشی، احتکار، گران‌فروشی و... نمی‌کنند و ثانیاً مکانیسم نظارتی دولت اسلامی نیز فرصت چنین امری را به آنان نخواهد داد، لذا اعتماد میان مردم و تجار ایجاد خواهد شد.

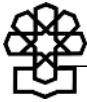
۴-۷. توصیه به برآوردن نیاز مردم

امر به رفع نیازهای مسلمانان، اگرچه خود نیازمند وجود سطح قابل قبولی از اعتماد میان اقشار جامعه می‌باشد، اما خود نیز می‌تواند پشتوانه نظری برای جلب اعتماد میان مردم و نیز نهادهای اجتماعی فراهم آورد. لذا از این رو است که این خصیصه اجتماعی در فرهنگ اسلامی را از جمله ارزش‌های اعتمادساز در جامعه می‌توان قلمداد کرد. باور به این امر که مسلمانان در جامعه اسلامی به‌منظور رفع نیازهای دیگران از هیچ تلاشی دریغ نمی‌کنند، جامعه اسلامی را به مثابه یک خانواده تصویر می‌نماید که تمامی اعضا نسبت به مشکلات و نیازهای سایر اعضا دغدغه دارند و آنگاه که آدمی خود را در برابر چنین خصیصه‌ای می‌بیند، نسبت به سایر مسلمانان اعتماد پیدا خواهد کرد که نه تنها آنان با وی از در مکر و حيله وارد نمی‌شوند، بلکه از هیچ تلاشی به‌منظور رفع نیازهای او دریغ نخواهد کرد.

۴-۸. جهاد

توصیه به جهاد و حضور در جنگ‌ها ازسوی شارع مقدس، مشارکتی آگاهانه در حفظ کیان دین الهی است. چراکه جهاد نبردی است که در راه خدا باشد. حس مسئولیت عمومی و از خود گذشتگی

۱. نهج البلاغه، ص ۵۹، خطبه ۱۵.

برای حضور در جهاد در راه خدا جهت زنده نگه داشتن ارزش‌ها و آرمان‌های اسلامی و محافظت از حدود و ثغور جامعه اسلامی، می‌تواند یکی از مؤلفه‌های مهم سرمایه اجتماعی یعنی مشارکت عمومی را افزایش دهد.

۹-۴. پرهیز از تفرقه

انسجام و وحدت اجتماعی در مقام یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، هزینه تصمیم‌گیری اجتماعی را کاهش داده، شرایط حصول به یک تصمیم جمعی مورد قبول و پذیرش عامه مردم را تسهیل می‌کند و جامعه با استحکام و پایداری بیشتر می‌تواند در مسیر رشد و توسعه خویش گام بردارد. آیات ۱۰۳ و ۱۰۵ سوره آل عمران در این خصوص پیام آشکاری دارد که: به ریسمان خدا چنگ زنید و پراکنده مشوید و نعمتی که خدا داده را به یاد آورید، شما با یکدیگر دشمن بودید، او میان شما الفت برقرار کرد و بدین نعمت که او داد برادران یکدیگر شوید ... و همچون کسانی مباشید که پس از رسیدن آیات آشکار به ایشان، گرفتار پراکندگی و اختلاف شوید.^۱

۱۰-۴. صداقت

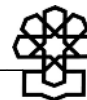
صداقت و راستگویی یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی است که آشکارا کنش‌های جمعی را تسهیل نموده، هزینه ارتباطات را کاهش می‌دهد. صداقت موجب خلق اعتماد در سطوح گوناگون و افزایش مشارکت همگانی در فعالیت‌های اجتماعی می‌شود و روح برادری را در جامعه تقویت می‌کند. به همین جهت است که نظریات متعارف سرمایه اجتماعی نیز از صداقت به عنوان یکی از مؤلفه‌های آن نام می‌برند. راستگویی در اسلام از جایگاه والایی برخوردار است و در مقابل آن دروغ‌گویی از گناهان کبیره دانسته شده است.^۲

۱۱-۴. تعاونی‌ها

در شرایطی که در کارکرد نیروهای بازارها نواقص زیادی وجود داشته باشد ایجاد نهادهایی نظیر تعاونی‌ها می‌تواند بسیاری از پیامدهای خارجی را در تولید کاهش دهد. برای مثال، یک دهقان خرده‌پا به دلیل مقیاس کوچک عملیات در اخذ وام با دشواری‌های متعددی مواجه است، اما وقتی عضو یک تعاونی می‌شود انگیزه، نظارت، تضمین و میزان مسئولیت وی به اعتبار تعاونی و قدرت وی در اخذ وام افزایش می‌یابد. تعاونی در اینجا به مانند سرمایه اجتماعی یک زارع محسوب

۱. منتظری، ۱۳۸۷.

۲. دادگر و نجفی، ۱۳۸۵.

می‌شود و توانایی بالقوه فرد را جهت تأمین نهاده‌ها و غلبه بر مشکلات تولیدی افزایش می‌دهد. تعاونی‌ها از این دیدگاه دارای منافع گسترده‌ای هستند که در مقایسه با منافع فرد از مزیت قابل توجهی برخوردارند و می‌توانند نقش قدرتمندی را در عرصه تولید و پیشرفت اقتصادی و اجتماعی داشته باشند. امتیازات وام‌دهی گروهی، ارتقای موقعیت چانه‌زنی، کاهش هزینه معاملاتی، ارتقای صرفه‌جویی‌های مقیاس تولید و بهبود کمک‌های فنی، بسیج پس‌اندازهای روستایی از جمله مواردی هستند که کارکرد تعاونی‌ها را به‌عنوان یک نهاد اقتصادی و اجتماعی تقویت می‌کند.^۱

۱۲-۴. حفظ امانت

حفظ امانات از دستورات مهم اسلامی است. همچنین بر پرهیز از عیب‌جویی و توصیه به عیب‌پوشی تأکید شده است.

۱۳-۴. زکات

واگذاری دارایی به نیازمندان نیز تحت عنوان زکات مورد تأکید اسلام و قرآن می‌باشد^۲ و بر مسلمانان واجب شده است.

۱۴-۴. قرض‌الحسنه

قرض‌الحسنه که در محاورات و کتابت فارسی به‌عنوان «قرض‌الحسنه» رایج شده است نیز به معنی واگذاری موقت وجوه به دیگران است که موقع باز پس‌گیری به هیچ صورتی زیادتی بر آن تعلق نگیرد. در این‌صورت مسلمانان حامی یکدیگرند و در موقع مشکلات اقتصادی، با قرض‌الحسنه به یاری یکدیگر می‌شتابند که در قرآن بر آن تأکید بسیار رفته است.

۱۵-۴. دیگرخواهی

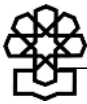
سفارشات بسیاری در آموزه‌های اسلامی مبنی بر آنچه برای خود می‌خواهی، برای دیگران هم بخواه و آنچه برای خود نمی‌خواهی، برای دیگران هم روا مدار که این به عدالت نزدیک است.

۱۶-۴. از خود گذشتگی

اصل عمومی در جامعه اسلامی برقراری عدالت است اما در شرایطی خاص، لازم می‌آید که یک مرحله از

۱. باصری و صادقی، ۱۳۸۶.

۲. «او فوا بالعهد» (سوره مبارکه اسراء، آیه ۳۴).

عدالت فراتر رفت و با ایثار رفتار نمود که اسلام برای ایثارگران اجر عظیمی قائل است.^۱ زیرا فرد ایثارگر در مقابل از خود گذشتگی، هیچ انتظاری از خیرخواهی خود، از دیگران ندارد و چه بسا از داشته‌های خود که نیاز بیشتری به آنها نسبت به دیگران احساس می‌کند، به دیگران ببخشد (مصطفوی، ۱۳۸۸).

۱۷-۴. وقف

در یک نگاه کلی می‌توان گفت که صدقات و انفاقات دارای سه اثر مهم فردی و اجتماعی هستند. اول اینکه گسترش مستحبات مورد اشاره در جامعه نقش غیرقابل انکاری را در تأمین معاش اقشار نیازمند جامعه، کاهش فقر و برقراری توازن اجتماعی و تعدیل ثروت ایفا می‌کنند. اثر دوم آنها تقویت روحیه اخوت و همبستگی اجتماعی نه تنها بین مسلمین، بلکه در میان پیروان سایر ادیان و مکتب‌های الهی و حتی غیرالهی شده و از آنها پیکره واحدی را می‌سازد و از این طریق جامعه را از تحصیل هزینه‌های ناشی از حسد و کینه اقشار کم‌درآمد نسبت به ثروتمندان مصون داشته و از این طریق موجودی سرمایه اجتماعی را در جامعه افزایش می‌دهد. عمری و سکنی از انواع حبس می‌باشند که نیازمند ایجاب و قبول هستند و بنابراین با وقف که نیازی به قبول ندارد متفاوت می‌باشند.

۵. جایگاه سرمایه اجتماعی در قوانین جمهوری اسلامی ایران

در سند چشم‌انداز در بند دوم ویژگی‌های جامعه ایرانی در افق بیست‌ساله، ایران کشوری برخوردار از دانش پیشرفته، توانا در تولید علم و فناوری، متکی بر سهم برتر منابع انسانی و سرمایه اجتماعی در تولید ملی معرفی شده است.

همچنین براساس ماده (۹۸) برنامه چهارم توسعه دولت مکلف است به‌منظور حفظ و ارتقای سرمایه اجتماعی، ارتقای رضایتمندی عمومی و گسترش نهادهای مدنی، طی سال اول برنامه چهارم اقدام‌های ذیل را انجام دهد:

الف) تهیه سازوکارهای سنجش و ارزیابی سرمایه اجتماعی کشور،

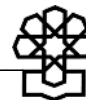
ب) ارائه گزارش سالیانه سرمایه اجتماعی کشور و احصای علل و عوامل تأثیرگذار بر آن،

ج) تصویب سازوکارهای اجرایی لازم جهت افزایش سرمایه اجتماعی اعم از اعتماد عمومی،

وفاق اجتماعی، قانون‌گرایی، وجدان فردی و اجتماعی،

د) ارزیابی رضایتمندی عمومی به‌صورت سالیانه و انتشار تغییرات آن در اثر عملکرد عمومی حاکمیت،

۱. همچنین در این باره در قرآن آمده: «و یوثرن علی انفسهم و لو کان بهم خصاصه و من یوق شح نفسه فاولئک هم المفلحون» (سوره حشر، آیه ۹) و آنان که خویشان‌داری می‌کنند (انصار) در حقیقت رستگارانند هرچند به چیزی نیازمند باشند، باز آنان (مهاجران) را بر خویش مقدم می‌دارند.

ه) تدوین و تصویب طرح جامع توانمندسازی و حمایت از حقوق زنان در ابعاد حقوقی، اجتماعی، اقتصادی و اجرای آن در مراجع ذیربط،
و) تدوین طرح جامع مشارکت و نظارت مردم، سازمان‌ها، نهادهای غیردولتی و شوراهای اسلامی در توسعه پایدار کشور و فراهم کردن امکان گسترش کمی و کیفی نهادهای مدنی، با اعمال سیاست‌های تشویقی.
همچنین براساس ماده (۱۰۶) برنامه چهارم توسعه کشور، دولت موظف شده به منظور ارتقای حقوق انسانی و تربیت نسلی فعال، مسئولیت‌پذیر و رضایتمند با سازگاری اجتماعی و متعهد به انقلاب، نظام و شکوفایی ایران اسلامی و مفتخر به ایرانی بودن به پرورش فرهنگ قانونمداری و نظم با تأکید بر توانمندسازی زنان و جوانان و حمایت از حقوق آنان و نیز تبیین و تقویت جایگاه جوانان در جامعه به عنوان سرمایه انسانی و اجتماعی اهتمام ورزد که بر حفظ و ارتقای هویت اسلامی - ایرانی نیز در برنامه تأکید شده است.

۶. مطالعات انجام‌یافته درباره سرمایه اجتماعی در ایران

مطالعات سرمایه اجتماعی در ایران عمدتاً به دهه ۱۳۷۰ به بعد باز می‌گردد و در دهه ۱۳۸۰ به آن توجه بیشتری معطوف شده و تاکنون نتایج مطالعات شامل دهه‌ها پایان‌نامه، مقاله و کتاب در این زمینه منتشر شده است.

اولین مطالعه وسیعی‌ای که به صورت میدانی به موضوع اعتماد و سرمایه اجتماعی پرداخته است، مطالعه منوچهر محسنی (۱۳۷۹) با عنوان «بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی - فرهنگی در ایران» بود که به نوعی ازسوی سازمان ملی جوانان (۱۳۸۰) در مورد جوانان و با موضوع «طرح ملی وضعیت و نگرش جوانان ایران» و سپس ازسوی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۳۸۱، موج اول و ۱۳۸۲ موج دوم) با عنوان ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان ادامه یافت.

قانعی راد و حسینی (۱۳۸۴) در مطالعه خود به دنبال بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر مشارکت جوانان در سازمان‌های غیردولتی بوده‌اند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که هرچه ارزش‌های فرامادی در جوانان بیشتر باشد، سرمایه اجتماعی در آنان بیشتر و مشارکت آنها در سازمان‌های غیردولتی بیشتر است. جوانان دارای پایگاه اجتماعی اقتصادی بالاتر و دارای تحصیلات بیشتر مشارکت بیشتری در این سازمان‌ها دارند.

سعادت (۱۳۸۷) در مقاله خود تلاش کرده تا تخمینی از سطح سرمایه اجتماعی، روند آن در کشور و تعیین عناصر و متغیرهای اصلی تشکیل‌دهنده سرمایه اجتماعی در ایران ارائه دهد. بدین

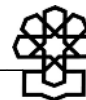

منظور، بعد از بررسی پایه‌های نظری و تجربی سرمایه اجتماعی، با استفاده از میزان این سرمایه که برای یک سال برای ایران تخمین زده شده، روند سرمایه اجتماعی استخراج شده است. برای برآورد سری زمانی این سرمایه از روش فازی استفاده شده است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی دارای نوسانات متعددی طی دوره مورد نظر است. این نوسانات ناشی از مسائل سیاسی، تاریخی و فرهنگی است. به‌طور کلی سری زمانی سرمایه اجتماعی در بلندمدت روند خفیف نزولی را نشان می‌دهد.

امیری و رحمانی (۱۳۸۵) در مقاله‌ای ابتدا مفاهیم و تعاریف سرمایه اجتماعی و سپس نحوه اثرگذاری دوگانه سرمایه اجتماعی بر رشد اقتصادی بررسی نمودند. بدین منظور سرمایه اجتماعی به دو گروه سرمایه اجتماعی درون‌گروهی و برون‌گروهی تقسیم و سپس با استفاده از اطلاعات پیمایش‌های «ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان» و «رفتارهای فرهنگی ایرانی» و براساس مدل‌های رشد اقتصادی تأثیر این دو متغیر بر رشد ۲۸ استان کشور طی دوره ۱۳۷۹-۱۳۸۲ بررسی شده است. براساس یافته‌های این مطالعه، سرمایه اجتماعی برون‌گروهی اثر مثبت و معنی‌دار بر رشد اقتصادی دارد و علامت سرمایه اجتماعی درون‌گروهی به شاخص‌های سرمایه اجتماعی حساس است که می‌تواند مثبت یا منفی باشد.

رحمانی و عباسی‌نژاد، امیری (۱۳۸۶) در مطالعه خود با مروری کوتاه بر مفاهیم ارائه شده از سرمایه اجتماعی به بررسی نحوه اثرگذاری سرمایه اجتماعی بر رشد اقتصادی پرداختند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که این متغیر دارای تأثیر مثبت و معنی‌داری بر رشد اقتصادی است، به این ترتیب که با ثابت بودن سایر شرایط، افزایش یک واحد شاخص سرمایه اجتماعی، رشد اقتصادی ۱۸ درصد افزایش می‌یابد.

توکلی، تاج‌بخش (۱۳۸۷) در مقاله خود که در پی تبیین سرمایه اجتماعی و سنجش آن در مناطق مرزی شرق کشور ایران بوده‌اند، ضمن توضیح اجمالی مفهوم سرمایه اجتماعی و سیر تکاملی آن و همچنین رابطه آن با اعتماد که یکی از مؤلفه‌های مهم سرمایه اجتماعی است، سطح و توزیع سرمایه اجتماعی را در منطقه سیستان بررسی کردند. در این مقاله، از روش میدانی بهره گرفته شده است. با توجه به اینکه تفکر رشد نقاط شهری در مناطق مرزی در حال شیوع است و عمده‌ترین عامل حراست از مرزها توسط اجتماعات محلی نیز سرمایه و اعتماد اجتماعی است، براساس فرضیه تحقیق، تفاوت معنی‌داری بین سطح سرمایه اجتماعی در نقاط شهری و روستایی در سطح منطقه سیستان وجود دارد. بنابراین، با توجه به نتایج حاصله، در صورتی‌که اندیشه رشد نقاط شهری در مناطق مرزی با هزینه تخلیه روستاها توأم باشد، که در آنها سرمایه اجتماعی بیشتر است، قطعاً این اندیشه نامناسب خواهد بود و با ضرورت‌های ژئوپلیتیکی منافات خواهد داشت.

سوری (۱۳۸۴) در مطالعه خود به بررسی و مقایسه آثار سرمایه انسانی و سرمایه اجتماعی بر رشد اقتصادی می‌پردازد. نتایج به‌دست آمده نشان می‌دهد که تأثیر کاهش سرمایه اجتماعی بر رشد اقتصادی، منفی و معنادار، درحالی که تأثیر سرمایه انسانی، معنادار نیست.

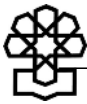
عسگری و توحیدی‌نیا (۱۳۸۶) در مقاله‌ای مفاهیم سرمایه اجتماعی، سرمایه معنوی و مذهبی، اجزا و نوع رابطه بین آنها تبیین و سپس تأثیر سرمایه اجتماعی (و معنوی و مذهبی) بر رشد و توسعه اقتصادی بررسی و مهمترین سازوکارهای این اثربخشی توضیح داده‌اند. ازجمله این سازوکارها کاهش نابرابری و فقر، افزایش کارآیی بازار، ایجاد رشد اقتصادی، کاهش هزینه‌ها، افزایش کارآیی سایر سرمایه‌ها، ایجاد نهادها و سازمان‌های اقتصادی و بهبود عملکرد آنها، توسعه بازارهای مالی و افزایش سرمایه‌گذاری، افزایش اشتغال، افزایش معاملات، افزایش نوآوری و فناوری می‌باشند.

امیرخانی و پورعزت (۱۳۸۷) در پژوهشی، برای تحلیل سرمایه اجتماعی مراتب قابلیت اعتماد، مشارکت و رهبری مدنی، بخشش و روحیه داوطلبی، توانایی برقراری روابط اجتماعی غیررسمی و تنوع در معاشرت‌ها و دوستی‌ها مورد مطالعه قرار گرفته، عدالت سازمانی نیز در سه بعد عدالت توزیعی، عدالت رویه‌ای و عدالت مراوده‌ای مد نظر قرار گرفته است. براساس نتایج این تحقیق، میان این متغیرها رابطه مثبت و معنی‌داری وجود داشته به‌طوری که شکل‌گیری سرمایه اجتماعی به شدت تحت تأثیر ادراک عدالت در سازمان قرار دارد.

عبداللهی و موسوی (۱۳۸۶) در مطالعه‌ای برای سنجش سرمایه اجتماعی از یک مقیاس چندبعدی استفاده کردند. یافته‌های آنان نشان می‌دهد که کم‌وکیف سرمایه اجتماعی به‌ویژه در بعد روابط انجمنی پایین است. نوع غالب آن درون‌گروهی و قدیم با پیامدهای مثبت و منفی است. ناطق‌پور و فیروزآبادی (۱۳۸۵) در مقاله‌ای به بررسی مفهوم و نظریه‌های شکل‌گیری سرمایه اجتماعی پرداخته شده و با روش فراتحلیل، تعدادی از پژوهش‌های انجام شده در مورد سرمایه اجتماعی در ایران پرداخته است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد متغیرهای سن، تحصیلات، تأهل، شاغل بودن و درآمد بجز با عنصر اعتماد با سایر عناصر سرمایه اجتماعی اعم از آگاهی و توجه به امور عمومی، اعتماد، مشارکت‌های رسمی و غیررسمی رابطه مستقیم دارد و مردان در آگاهی و توجه به امور عمومی و مشارکت رسمی نقش بیشتری نسبت به زنان دارند و مشارکت غیررسمی زنان بیشتر است و در میزان اعتماد تفاوتی بین زن و مرد دیده نمی‌شود.

۷. آثار سرمایه اجتماعی بر اقتصاد

تأثیر سرمایه اجتماعی بر اقتصاد عمدتاً از طرق زیر صورت می‌گیرد:

۱-۷. سرمایه‌گذاری

طبق مطالعاتی که درباره ببرهای آسیا^۱ و چین صورت گرفته، کشورهایی که در دهه‌های اخیر رشدهای بالایی را تجربه کرده‌اند و نظام سرمایه‌داری شبکه‌ای را ایجاد کرده‌اند که در نوع خود تجربه جدیدی است که به‌جای تمرکز بر بنگاه به‌عنوان واحد پایه‌ای سرمایه‌داری، بر خانواده گسترده تکیه دارد که بخشی از موتور رشد سریع چین را تشکیل می‌دهند. در این شبکه به‌علت اعتماد متقابل، هزینه‌های معاملاتی پایین و انتقال ابداعات بالا به‌دلیل اطمینان از اینکه حاصل ابداعات و ابتکارات ربوده نمی‌شود و فرآیندی است که سرمایه اجتماعی را به سرمایه مالی و سرمایه‌گذاری تبدیل می‌کند.

همچنین سرمایه اجتماعی با افزایش کارآیی بخش مالی در تبدیل پس‌اندازهای افراد یا خانوار به سرمایه‌گذاری‌های تولیدی، بر تولید کالاهای نهایی و رشد اثر می‌گذارد.^۲

در جوامعی که سرمایه اجتماعی بالا وجود دارد، جرم و تبهکاری بسیار کمتر اتفاق می‌افتد و بنگاه‌ها برای حفاظت از منابع خود مجبور نیستند از خدمات امنیتی ویژه با هزینه‌های بالا استفاده کنند و یا به گروه‌های تبهکاری رشوه بدهند که به نوبه خود منابع مالی از طریق کاهش هزینه، افزایش می‌یابد که می‌تواند سرمایه‌گذاری را افزایش دهد و از طرف دیگر امنیت سرمایه باعث افزایش سرمایه‌گذاری می‌شود.

همچنین اعتماد باعث می‌شود تا تأمین مالی قراردادهای با اسناد مدت‌دار تأدیه شود که با توجه به وضعیت مالی بنگاه‌ها امتیاز بالایی محسوب می‌شود و به افزایش معاملات و سرمایه‌گذاری‌ها دامن می‌زند و به جهت امنیتی که ایجاد می‌کند، خانوارهای محافظه‌کار را نیز به سپردن وجوه نقد خود به بانک‌ها و یا خرید اوراق سهام و قرضه تشویق می‌نماید که اعتبارات سرمایه‌گذاری را بیش از پیش تأمین می‌نماید (محمدحسن مصطفوی، ۱۳۸۷).

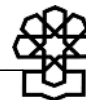
به‌ویژه که در سطح اعتماد بالا حتی سند مدت‌دار اگر در سررسید نقد نشود، موضوع به‌جای اینکه به دادگاه و زندان کشیده شود، دوستانه و با اعطای فرصت حل می‌شود؛ چراکه در صورت زندانی‌شدن بدهکار، یک نیروی انسانی کارآفرین به زندان می‌افتد و از طرف دیگر امکان نقدشدن اسناد کمتر می‌شود و طلبکار نیز صدمه می‌بیند از دو طرف به سرمایه‌گذاری لطمه می‌خورد.

۲-۷. کاهش هزینه مبادلاتی و حفاظت از حقوق مالکیت

حقوق مالکیت در مکتب نهادی و اقتصاد نهادگرا، خود یکی از نهادهای پایداری است که اگر در منطقه یا

۱. مالزی، تایلند، هنگ‌کنگ، کره جنوبی، سنگاپور و تایوان.

۲. تیمور رحمانی، حسین عباسی‌نژاد و میثم امیری، بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر رشد اقتصادی ایران (مطالعه موردی).

کشوری به درستی حفاظت شود، به جهت امنیتی که ایجاد می‌کند و کاهشی که در هزینه مبادله به وجود می‌آورد، سرمایه‌ها به آنجا منتقل می‌شود و مبادلات در آنجا بیشتر صورت می‌گیرد و مبادلات بیشتر و سرمایه افزون‌تر، هم منافع طرفین مبادلات را افزایش می‌دهد و هم بر رشد می‌افزاید (همان، ۱۳۸۸). حفاظت از حقوق مالکیت تا آنجا اهمیت دارد که برخی اقتصاددانان می‌گویند اگر می‌خواهید درجه توسعه‌یافتگی کشوری را بدانید، وضعیت حقوق مالکیت و حفاظت از آن را بررسی کنید. از طرف دیگر، یکی از وظایف مهم دولت در اقتصادهای متعارف، تعریف حقوق مالکیت و حفاظت از آن است که هزینه مبادله را کاهش می‌دهد.

اما روشن است که هیچ دولتی تحت هیچ شرایطی (با فناوری‌های شناخته شده موجود) نمی‌تواند آنچنان کامل عمل کند و در همه حوزه‌های بالقوه چنان حقوق مالکیت را تعریف و تضمین و در تمام زمینه‌هایی که بین مردم مبادله انجام می‌پذیرد مداخله (و نظارت) کند که هزینه مبادله همواره ناچیز بماند.

سرمایه اجتماعی همان عاملی است که هم در حوزه‌هایی که دولت نظارت دارد و هم در حوزه‌هایی که اصولاً امکان نظارت دولت وجود ندارد، رفتارها را پیش‌بینی‌پذیر می‌سازد و بنابراین هزینه مبادله را کاهش می‌دهد و به عبارت دیگر سرمایه اجتماعی نقش مکمل دولت را در اقتصاد ایفا می‌کند و حتی در برخی زمینه‌ها جایگزین دولت می‌شود. روشن است که هرچه سرمایه اجتماعی در حوزه‌های بیشتری نقش بازی کند، دامنه مداخله دولت کاهش می‌یابد و بنابراین هزینه‌هایی که ناشی از وجود دولت بزرگ است نیز حذف می‌شود.^۱

۳-۷. جلوگیری از شکست بازار

در بحث شکست بازار، بیشترین عامل مؤثر، اطلاعات نامتقارن یا نابرابر است؛ به این معنی که عرضه‌کنندگان کالاها و خدمات نسبت به متقاضیان اطلاعات بسیار بیشتری از کالا و خدمات و بازار دارند و این باعث می‌شود که مشتریان در تطبیق قیمت با مزیت‌های کالا دچار اشتباه شوند که اگر این موارد گسترش یابد، فروشندگانی که همبستگی اجتماعی کمتری با خریداران دارند قیمت‌های بالاتر نسبت به کیفیت کالا (انحراف قیمت) را تحمیل خواهند کرد و رقبای منصف‌تر (که اطلاعات واقعی را در اختیار مشتریان قرار می‌دهند) را در رقابت حذف و قیمت انحرافی در بازار مسلط می‌شود که در اثر تکرار، تخصیص ناکارآیی منابع را در پی دارد که در بلندمدت شکست بازار نتیجه آن است. در صورتی که اگر در بازار، مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی نظیر اعتماد وجود داشته باشد،

۱. محسن رنانی، مصطفی عمادزاده و رزیتا مؤیدفر، سرمایه اجتماعی و رشد اقتصادی: ارائه یک الگوی نظری، مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان، جلد ۲۱، ش ۲، ۱۳۸۵.

اطلاعات کافی در گردش قرار می‌گیرد^۱ و با تعاملات مناسب بین مشتریان و خریداران، قیمت واقعی در بازار حاکم می‌شود و در بلندمدت موجب تخصیص کارآی منابع می‌گردد.

۴-۷. اثر سرمایه اجتماعی بر رشد نیروی انسانی و اشتغال

سرمایه اجتماعی با تحت تأثیر قرار دادن موارد ذیل، سطح اشتغال و نیروی انسانی را ارتقا می‌بخشد:

الف) توسعه کارآفرینی

سرمایه اجتماعی از عواملی است که انسان‌ها را به راه‌اندازی کسب‌وکار تشویق می‌کند و افول آن، نقش منفی در توسعه فعالیت‌های اقتصادی دارد. زیرا با افزایش اعتماد در جامعه، افراد احساس امنیت بیشتری برای راه‌اندازی کسب‌وکار می‌کنند و انگیزه بیشتری برای مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی خواهند داشت.

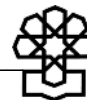
هنجارهای اجتماعی و فرهنگی پیچیده‌ترین اثرها را بر کارآفرینی دارد. چراکه این باورها و نگرش‌های عمومی، هنجارهای رفتاری و روحیات، الگوهای مربوط به انتخاب شخص را دربر می‌گیرد. اگر بتوان عوامل انگیزش مالی را اثر گذارنده بر رفتار کارآفرین دانست، هنجارهای اجتماعی و فرهنگی (سرمایه اجتماعی) می‌تواند اثر عاطفی داشته باشد. زیرا کلیه انتخابات فرد تحت تأثیر روحیاتی از قبیل گذشت، ایثار، نوع‌دوستی و حس همکاری قرار می‌گیرد و افراد تنها منافع خود را در نظر نمی‌گیرند.

ب) موفقیت شغلی

علیرغم ادبیات مربوط به موفقیت شغلی در نظام‌های فردگرایانه، تعاملات اجتماعی در پرورش و نیز کشف استعدادها نقش مهمی دارند و موفقیت، در شبکه اجتماعی حاصل می‌شود. آنچه که باعث پیشرفت می‌شود محصول ارتباطات و بده‌بستان‌های اجتماعی است که هر چه این شبکه عوامل لازم را برای رشد و موفقیت تک‌تک آحاد جامعه خود سخاوتمندانه در اختیار بگذارد، نشانگر سرمایه اجتماعی بالاتر است.

موفقیت و نفوذ قدرت فرد در نظام سازمانی ناشی از عواملی مانند اقتدار، تخصص و موقعیت فرد در شبکه سازمانی است که امروز رفته‌رفته از اهمیت اقتدار رسمی کاسته شده و بر اهمیت تخصص و موقعیت فرد در شبکه‌ها افزوده می‌شود. مدیر کارآمد کسی است که بتواند شبکه‌ساز باشد. مدیرانی که

۱. یادآوری می‌شود که یکی از شرایط بازار رقابت کامل، وفور اطلاعات از بازارها و کیفیت کالاها و خدمات است.

تصویر درست و کاملی از شبکه‌های موجود در سازمان خود دارند، موفق‌تر هستند.^۱

ج) ابداعات و ابتکارات

تخصیص اعتبار و زمان برای ابداعات و ابتکارات، با ریسک (به نتیجه نرسیدن و برنگرداندن سرمایه) همراه است که بنگاه‌های اقتصادی در شرایط عادی از آن اجتناب می‌کنند، درحالی که وجود سرمایه اجتماعی بنگاه‌ها (و همکاری آنان)، هزینه ابداع و ابتکار را بین بنگاه‌ها سرشکن و از ورشکستگی یک بنگاه جلوگیری می‌کند،^۲ در این صورت ابداعات گسترش می‌یابد و به نتیجه می‌رسد از طرف دیگر، نک و کیف (۱۹۹۷) یادآور شده‌اند که اگر کارفرمایان مجبور به صرف وقت بیشتری برای نظارت بر تخلفات احتمالی کارگران، کارمندان و شرکا شوند، وقت کمتری به نوآوری در تولیدات و فرآیندهای جدید اختصاص می‌دهند.

سرمایه اجتماعی به پیشرفت شبکه‌های تحقیق و توسعه نیز کمک می‌کند. نگرش جدیدی که در اقتصاد کشورهای پیشرفته طی دهه ۱۹۹۰ و هزاره جدید شکل گرفت، اهمیت زیادی برای پیوندهای بین‌سازمانی به شکل مشارکت و ائتلاف قائل است. بسیاری از بنگاه‌ها و کارخانجات روابط گروهی سازنده‌ای با دیگر بنگاه‌ها، آزمایشگاه‌ها و دانشگاه‌ها و همچنین دولت‌های ملی برقرار کرده‌اند که ابداعات در نتیجه تحقیق و توسعه را به نتیجه اجرایی می‌رساند (زهرای علمی و دیگران، ۱۳۸۴).

د) سرمایه انسانی

سرمایه اجتماعی برون‌گروهی با تعاملات اجتماعی خارج از فضای بسته دوستان و آشنایان، نیز با افزایش اعتماد و کاهش فرصت‌طلبی، می‌تواند زمینه را برای افزایش بازدهی افراد از تحصیلات و سرمایه انسانی که دارند، فراهم کند که خود می‌تواند عاملی برای رشد و شکوفایی سرمایه انسانی یک جامعه باشد.

ه) تندرستی و سلامت

سرمایه اجتماعی با راهکارها یا پویای‌های مختلف می‌تواند بر تندرستی تأثیر بگذارد. سرمایه اجتماعی ممکن است مستقیماً بر تندرستی تأثیر بگذارد یا به سیاست‌هایی منجر شود که پیامدهای بهداشتی‌تری دارند. رابطه ناگسستنی بین سرمایه اجتماعی، فقر و سلامت برقرار است؛ چراکه جوامعی که سرمایه اجتماعی بالا دارند، شهروندان اجتماعی‌تر و مصرف‌کننده بیشتر خدمات رسانه‌ای‌اند که از آن طریق به اطلاعات بهداشتی و سلامت دسترسی پیدا می‌کنند و احتمال اینکه آن افراد به توصیه‌های پزشکی بیشتر عمل کنند، بالاتر است. ارتقای سلامت نیز طول عمر، امید به

۱. زهرای علمی و دیگران، سرمایه اجتماعی و چگونگی تأثیر آن بر اقتصاد، تحقیقات اقتصادی، ش ۷۱، ۱۳۸۴.

۲. زیرا در صورت وجود اعتماد بین بنگاه‌ها و همکاری آنان با یکدیگر، با تبادل دانش و نوآوری بین آنها، هزینه‌های تحقیق و ابداع و ابتکار بنگاه‌ها کاهش می‌یابد.

زندگی و کاهش سال‌های ناتوانی را به دنبال دارد. به نحو مستند رابطه بین سرمایه اجتماعی و پیشگیری از جنایت ثابت شده است و هرچه سرمایه اجتماعی در یک منطقه فقیرنشین بیشتر شود، نتایج سلامت نیز بهتر خواهد بود (محمدحسن مصطفوی، ۱۳۸۷).

فضاهای اجتماعی که دارای برخی از انواع مشارکت و اعتماد هستند، بهداشت و سلامت مناسب را ایجاد یا تسهیل می‌کنند، در توضیح باید گفت دسته‌ای از اقدامات و آرمان‌های افراد (به جهت ایجاد روحیه مثبت)، به‌خودی خود، سلامت آفرین است، همچنین قرارداد داشتن فرد در شبکه حمایت اجتماعی، به سلامت روانی کمک می‌کند. ضمن اینکه احتمال آنکه فردی اجتماعی برای سلامت خود به پزشک مراجعه کند، بیش از فردی منزوی با زندگی انفرادی است.

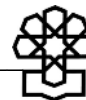
۷-۵. اثر سرمایه اجتماعی بر موفقیت و کارآمدی دولت در اقتصاد

سرمایه اجتماعی از طریق اثرگذاری بر نقش و کارآمدی دولت، در موارد زیر به رشد تولید کمک می‌کند:

الف) کارآمدی نهادهای دولتی

افزایش سرمایه اجتماعی، افزایش اعتماد به نهادها را باعث می‌شود و دولت که نقش مرکزی را در نهادها دارد، در ارتقای سرمایه اجتماعی، اعتماد عموم مردم را به خود جلب می‌کند. جلب اعتماد به دولت، پشتیبانی از دولت را به دنبال دارد که یکی از مهم‌ترین پشتیبانی‌ها، خرید اوراق قرضه دولتی توسط عموم شهروندان در مواقع کسر بودجه است که با حمایت مردم، کسری را جبران می‌کند و نتایج این اعتماد در قانون‌گرایی مردم ظاهر می‌شود که در آن صورت اجرای سیاست‌ها تسهیل می‌گردد. در آن صورت سیاستمداران همکاری بهتری با یکدیگر خواهند داشت و تحقیقات تجربی حکایت از پیوند مستقیم این سرمایه با حفظ و بقای دموکراسی دارد که البته اعتماد عمومی از جمله، تحت تأثیر ثبات سیاست‌ها، عمل به وعده‌ها و پایبندی به تعهدات از سوی دولت پدید می‌آید که شرایط مناسب‌تری را برای سرمایه‌گذاری فراهم می‌کند و به عکس، توزیع ناعادلانه درآمد، تبعیض و پارتی‌بازی به شدت بر سرمایه اجتماعی اثر منفی می‌گذارد.

پوتنام در مطالعه مناطق ایتالیا، ارتباط بین سرمایه اجتماعی و موفقیت دولت‌ها را کشف کرد. همچنین در مناطقی که اعتماد اجتماعی بیشتر است، خدمات دولتی با کیفیت‌تر است و نکته مهم دیگری که نتیجه گرفت این بود که در مناطقی که سرمایه اجتماعی بالاتر است، شهروندان در مواجهه با دولتمردان، درخواست‌های عمومی شهری و منطقه‌ای را مطرح می‌کنند و در مناطقی که سرمایه اجتماعی پایین‌تر است، شهروندان پیگیر مشکلات شخصی خود هستند؛ به این معنا که در مناطق با سرمایه اجتماعی بالاتر، عموم مردم بیشتر در جهت حل مشکل شهری و منطقه‌ای هستند.

اعتماد عمومی به حاکمیت مؤلفه مهمی در امر تقویت تعهد اجتماعی در همیاری حاکمیت و مشارکت سیاسی است.

ب) سهولت در مالیات‌ستانی و کاهش کسری بودجه

کشورهای بسیاری از جمله کشور ما سال‌های زیادی با کسری بودجه مواجه می‌شوند. بخش مهمی از درآمد دولت‌ها را مالیات تشکیل می‌دهد و هزینه‌های دولت نیز هزینه‌های کشورداری است. تجربه نشان داده است هرچه اعتماد شهروندان و دولت نسبت به یکدیگر بالاتر باشد، مالیات‌ستانی سهل‌تر انجام و فرار مالیاتی^۱ کمتر می‌شود و مجموع درآمد مالیاتی افزایش می‌یابد. هرچه بودجه به سمت توازن پیش برود، دولت مجبور نخواهد بود به استقراض داخلی و خارجی روی آورد و یا احیاناً پول چاپ کند که اینها غیرمستقیم به رشد اقتصادی لطمه می‌زنند.

ج) کاهش آسیب‌های دوران رکود

اقتصادهای مبتنی بر بازار معمولاً در فواصل ۵ تا ۱۱ سال (متوسط ۸ سال) یک دور تجاری^۲ را طی می‌کنند. در اقتصاد ایران نیز شاهد آن بوده‌ایم که با افزایش قیمت نفت در بازار جهانی و شرایط مساعد آب و هوایی، تولیدات کشاورزی و غیرکشاورزی به شدت افزایش یافته و اغلب بنگاه‌های اقتصادی در چند نوبت اقدام به تولید کالا کرده، بیکاری کمتر شده و بنگاه‌های جدیدی به وجود آمده‌اند. گاهی نیز پیش می‌آید که قیمت نفت کاهش می‌یابد و خشکسالی بر کشور حکمفرما می‌شود (مانند سال ۱۳۶۷)، درآمد اغلب مردم کاهش می‌یابد و کارگران شغل خود را از دست می‌دهند. این نوسانات ایجادشده در فعالیت‌های اقتصادی و بنگاه‌ها را، در اقتصاد کلان، ادوار تجاری یا نوسانات تجاری می‌نامند.

در صورت وجود اعتماد و سرمایه اجتماعی، بنگاه‌ها و کارگرانی که بازار و کار خود را از دست می‌دهند، مورد حمایت دیگران قرار می‌گیرند^۳ و از آن مهم‌تر اگر سرمایه اجتماعی ارتباطی بالا باشد و دولت‌ها به دولت‌های بعدی اعتماد داشته باشند، تشویق هرچه بیشتر به ذخیره‌سازی سرمایه‌ها به‌ویژه سرمایه‌های ارزی اتفاق می‌افتد که در روزهای رکود، جبران کاهش درآمدها و سرمایه‌گذاری‌ها را می‌نماید و افت تولید و رشد اقتصادی را کنترل می‌کند.

د) اجرای برنامه‌های میان‌مدت و بلندمدت

هدف از تهیه برنامه‌های میان‌مدت (معمولاً ۴ تا ۷ ساله) و بلندمدت (مانند سند چشم‌انداز) طراحی حرکتی آینده‌ساز با شناخت فرصت‌ها و چالش‌ها و نشان دادن راهکارهای مناسب برای بهره‌گیری

1. Tax Evation

2. Trade Cycle (Business Cycle)

۳. یکی از مواردی که در جوامع با سرمایه اجتماعی بالا بارز است، اعطای قرض و وام از سوی مردم به سهولت به نیازمندان است.

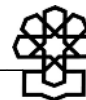
از امکانات و برداشتن موانع است که نشان از وجود عزم ملی دارد و پایبندی دولت و نهادهای حاکمیتی به آن سبب تقویت باور شهروندان به آینده‌ای به نسبت روشن می‌شود. افزودن به سرمایه اجتماعی، فرآیند دستیابی به هدف‌ها را آسان می‌کند که البته اجرای آن به‌ویژه توسط دولت‌های بعدی مستلزم وجود اعتماد به یکدیگر و سرمایه اجتماعی به‌ویژه سرمایه اجتماعی ارتباطی است.

هدف از تدوین برنامه‌های میان‌مدت و بلندمدت، دورشدن از برنامه‌های مقطعی و سلیقه‌ای می‌باشد ولی یکی از بزرگترین مشکلات برخی کشورها پایبند نبودن دولت‌ها و دیگر نهادهای حاکمیتی به این‌گونه برنامه‌ها بوده است که یکی از دلایل عدم پایبندی، عدم اعتماد دولت‌ها به یکدیگر است و یکی از دلایلی که برخی مشکلات گریبان‌گیر اقتصاد برخی کشورها شده، عدم توجه کافی به برنامه‌های بلندمدت بوده است که چه بسا اگر آن برنامه‌ها کاملاً پیگیری می‌شد، رشد بالاتر اقتصادی محقق می‌گردید؛ چرا که در صورت فقدان توجه جدی به برنامه‌ها، هم‌وغم دولت معطوف به حل مشکلات گوناگون روزمره می‌شود و اهداف موقت متنوع و متعارضی بر مسئولان تحمیل می‌شود و امکانات به‌جای اینکه برای حصول به اهداف تولیدی و رشد تعریف شده در برنامه‌ها معطوف شود، صرف حل مسائل البته فوری و در جای خود ضروری روز می‌شود.

هـ) کاهش فساد مالی و اختلاس

سرمایه اجتماعی عموم مردم را (اعم از کارکنان دولت) به رعایت و گسترش هنجارها و ارزش‌های مثبت تشویق و خاطیان را منزوی می‌کند و به همین دلیل از شبکه‌های اجتماعی و پیوندها به‌عنوان مانعی برای وقوع جرم، فساد و اختلاس یاد می‌شود و مطالعات نیز این موضوع را ثابت نموده‌اند که هرچه سطح سرمایه اجتماعی پایین‌تر باشد، میزان جرائم و دزدی بالاتر خواهد بود و به‌علاوه میزان تمایل ساکنان یک محله برای مداخله جهت حفاظت از منافع جمعی و اموال عمومی بستگی به شرایط اعتماد متقابل و همبستگی اجتماعی در بین ساکنان دارد.^۱ سرقت وقتی کاهش می‌یابد، باعث صرفه‌جویی در هزینه‌ها می‌شود و بالقوه اعتبارات این صرفه‌جویی‌ها می‌تواند صرف تولید گردد. ازسوی دیگر، با کاهش فساد مالی و اختلاس وابستگان به دولت، منابع قابل تصرف دولت افزایش و نیز هزینه‌های کشف، دادرسی و جزای مجرمان مالی کاهش می‌یابد. این توسعه منابع و صرفه‌جویی در مصارف، ظرفیت مالی بیشتری برای دولت ایجاد می‌کند که چه آنها را سرمایه‌گذاری و چه مصرف (تقاضای کالا و خدمات از بازار) کند، در هر صورت بر تولید تأثیر مثبت می‌گذارد.

۱. محمود شارع‌پور، ابعاد و کارکردهای سرمایه اجتماعی و پیامدهای حاصل از فرسایش آن، مجموعه مقالات مسائل اجتماعی ایران، انجمن جامعه‌شناسی ایران، چاپ اول، ۱۳۸۲.

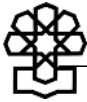
همچنین میان شاخص فساد از یکسو و شاخص‌های حکمرانی، توسعه انسانی و درآمد سرانه (به‌عنوان جانشینی برای شاخص تحولات و رشد اقتصادی از سوی دیگر رابطه منفی وجود دارد و بین فساد و توزیع نابرابر درآمدی نیز در مجموع رابطه مثبتی برقرار است).^۱

نتیجه‌گیری

در مجموع می‌توان گفت که سرمایه اجتماعی عبارت است از تأثیر اقتصادی حاصل از تسهیلاتی که شبکه‌های اعتماد و مؤلفه‌های فرهنگی در یک سیستم اجتماعی را به وجود می‌آورند. شبکه‌های اعتماد علاوه بر کاهش هزینه‌های مدیریتی، موجب می‌شوند که زمان و سرمایه بیشتری اختصاص به فعالیت‌های اصلی پیدا کند و علاوه بر آن موجب انتقال دانش اعضای گروه‌ها به یکدیگر می‌شود و جریان مناسبی را از یادگیری و دانش در بین آنها فراهم می‌سازد و این امر نیز می‌تواند در کاهش هزینه‌های مدیریتی و توسعه اجتماعی و سازمانی بسیار مؤثر باشد. سرمایه اجتماعی از طریق اثرگذاری بر نقش و کارآمدی دولت در مواردی همچون: کارآمدی نهادهای دولت، سهولت در مالیات‌ستانی و کاهش کسری بودجه، کاهش آسیب‌های دوران رکود، اجرای برنامه‌های میان‌مدت و بلندمدت، کاهش فساد مالی و اختلاس بر رشد تولید کمک کند. سرمایه اجتماعی، پدیده‌ای مدیریتی‌پذیر است به این معنا که می‌توان آن را براساس سیاستگذاری‌ها در حوزه‌های مشخصی در سازمان بازسازی یا به فرآیند شکل‌گیری آن کمک کرد. این امر در صورتی ممکن است که مدیران عالی و سیاستگذاران سازمان اطلاعات درستی از وضعیت موجود سرمایه اجتماعی در سازمان داشته باشند. بنابراین لازم است که در وهله اول همان‌طور که در ماده (۹۸) برنامه چهارم توسعه تأکید شده بود سازوکارهای سنجش و ارزیابی سرمایه اجتماعی کشور و ارائه گزارش سالیانه سرمایه اجتماعی کشور و احصای علل و عوامل تأثیرگذار بر آن تصویب سازوکارهای اجرایی لازم جهت افزایش سرمایه اجتماعی اعم از اعتماد عمومی، وفاق اجتماعی، قانونگرایی، وجدان فردی و اجتماعی و تدوین طرح جامع مشارکت و نظارت مردم، سازمان‌ها، نهادهای غیردولتی و شوراهای اسلامی در توسعه پایدار کشور و فراهم کردن امکان گسترش کمی و کیفی نهادهای مدنی، با اعمال سیاست‌های تشویقی جایگاه سرمایه اجتماعی در قوانین جمهوری اسلامی ایران مورد تأکید نمایندگان مجلس و سازمان‌های اجرایی قرار گیرد.

- همان‌گونه که دانشمندان علوم اجتماعی با شناخت ویژگی‌های سرمایه اجتماعی، حضور و خدمات اجتماعی خود را به‌گونه‌ای شکل می‌دهند که به تقویت سرمایه اجتماعی بیانجامد، دین‌شناسان نیز با

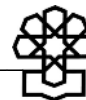
۱. علی دینی ترکمانی، تبیین افول سرمایه اجتماعی، رفاه اجتماعی، سال ششم، ش ۲۳، ۱۳۸۵.

شناخت ویژگی‌ها و ابعاد سرمایه اجتماعی می‌توانند از آموزه‌های دینی برای بازتعریف و بهره‌برداری از سرمایه اجتماعی متناسب با یک جامعه دینی بهره بگیرند. با توجه به ظرفیت ایدئولوژیک بزرگی که در پرتو احیای دینی و به‌ویژه انقلاب اسلامی فراهم آمده است، اکنون صاحب‌نظران دین‌مدار جهان اسلام می‌توانند مسائلی نوپدید مانند سرمایه اجتماعی را از موضع دین بنگرند و توانمندی خود را برای ارائه نگاه‌هایی نو که نسبت به نگاه‌های رایج استوارتر و همه‌جانبه‌تر است به اثبات رسانند. به‌ویژه در مواردی که هنوز صاحب‌نظران در سطح جهان به وفاق نرسیده‌اند، اندیشمندان مسلمان می‌توانند در شکل دادن به مفاهیم جدید نقش‌آفرین باشند. در کشور ما که برخوردار از قانون اساسی و حاکمیت مردمی دین‌مدار است، این‌گونه مطالعات و پژوهش‌ها اهمیت و ضرورت بیشتر دارد و امید است حرکت علمی امیدبخشی که در این زمینه در دانشگاه‌ها و حوزه‌ها آغاز شده است در ابعادی گسترده‌تر ادامه یابد.

منابع و مأخذ

۱. قرآن.
۲. نهج‌البلاغه.
۳. منتظری، مصطفی. نقش سرمایه اجتماعی در توسعه اقتصادی از منظر اسلام، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه مفید قم، ۱۳۸۷.
۴. دادگر، یدالله و محمدباقر نجفی. سرمایه اجتماعی و بازتولید آن در عصر پیامبر اسلام، فصلنامه اقتصاد اسلامی، ش ۲۴.
۵. باصری، بیژن و حسین صادقی. مطالعه اثرات اقتصادی و اجتماعی تعاونی‌های تولید و نقش آنها در توسعه روستایی، وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۸۶.
۶. بوردیو، پیر. شکل‌های سرمایه، سرمایه اجتماعی، اعتماد، دمکراسی و توسعه، به کوشش کیان تاج‌بخش، ترجمه افشین خاکباز، تهران، نشر شیرازه، ۱۳۸۴.
۷. پاتنام، رابرت. جامعه برخوردار، سرمایه اجتماعی و زندگی عمومی؛ مجموعه مقالات سرمایه اجتماعی، تهران، نشر شیرازه، چاپ دوم، ۱۳۸۵.
۸. پاتنام، رابرت. سرمایه اجتماعی، مجموعه مقالات سرمایه اجتماعی، ترجمه افشین پاکباز، نشر شیرازه، ۱۳۸۵.
۹. بانک جهانی، نقش دولت در جهان درحال تحول، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۸.
۱۰. فیلد، جان. سرمایه اجتماعی، ترجمه دکتر جلال متقی، تهران، مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی، ۱۳۸۵.
۱۱. دینی ترکمانی، علی. تبیین افول سرمایه اجتماعی، رفاه اجتماعی، ۱۳۸۵.
۱۲. رحمانی، تیمور، حسین عباسی‌نژاد و میثم امیری. بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر رشد اقتصادی ایران، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی، پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس، سال هفتم، شماره دوم،

- تابستان، ۱۳۸۶.
۱۳. رنانی، محسن. سرمایه اجتماعی حلقه پیوند عدالت و اقتصاد. مجموعه مقالات چهارمین همایش دوسالانه اقتصاد ایران، پژوهشکده اقتصاد دانشکده تربیت مدرس، ۱۳۸۶.
۱۴. رنانی، محسن، مصطفی عمادزاده و رزیتا مؤیدفر. سرمایه اجتماعی و رشد اقتصادی: ارائه یک الگوی نظری، مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان (علوم انسانی)، جلد بیست و یکم، ش ۲، سال ۱۳۸۵.
۱۵. قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، تدوین هادی طالع خرسند، توان جال الحق، ۱۳۸۴.
۱۶. سعادت، رحمان. برآورد روند سرمایه اجتماعی در ایران (با استفاده از روش فازی) تحقیقات اقتصادی، ۱۳۸۷.
۱۷. سعادت، رحمان. تجزیه و تحلیل وضعیت و روند سرمایه فیزیکی، انسانی و اجتماعی در اقتصاد ایران، پایان نامه دکتری اقتصاد، دانشکده علوم اقتصادی تربیت مدرس، ۱۳۸۴.
۱۸. شارع پور، محمود. ابعاد و کارکردهای سرمایه اجتماعی و پیامدهای حاصل از فرسایش آن، مجموعه مقالات مسائل اجتماعی ایران، انجمن جامعه‌شناسی ایران، فصلنامه تکاپو، ش ۱، زمستان، ۱۳۸۳.
۱۹. علمی، زهرا (میلا)، محمود شارع پور و سیدامیرحسین حسینی. سرمایه اجتماعی و چگونگی تأثیر آن بر اقتصاد، فصلنامه تحقیقات اقتصادی، ش ۷۱، زمستان ۱۳۸۴.
۲۰. فوکویاما، فرانسیس. پایان نظم (بررسی سرمایه اجتماعی و حفظ آن) ترجمه غلام‌عباس توسلی، تهران، نشر جامعه ایرانیان، چاپ اول ۱۳۷۹.
۲۱. فوکویاما، فرانسیس. سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی، سرمایه اجتماعی، اعتماد، دمکراسی و توسعه، به کوشش کیان تاج‌بخش، ترجمه افشین خاکباز، تهران: نشر شیرازه، ۱۳۸۴.
۲۲. کاوسی، اسماعیل. طراحی و ارائه الگوی اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی، پایان‌نامه دوره دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات، ۱۳۸۵.
۲۳. کلمن، جیمز. نقش سرمایه اجتماعی در ایجاد سرمایه انسانی، سرمایه اجتماعی، اعتماد، دمکراسی و توسعه، به کوشش کیان تاج‌بخش، ترجمه افشین خاکباز، تهران، نشر شیرازه، ۱۳۸۴.
۲۴. روی‌شهری، محمد. میزان الحکمه، جلد ۱۳، انتشارات دارالحديث، ۱۳۷۷.
۲۵. مصطفوی، سیدمحمدحسن. عوامل مؤثر بر سطح سرمایه اجتماعی و راهکارهای ارتقای آن، مهندسی فرهنگی، س ۳، ش ۲۳ و ۲۴، آذر و دی، ۱۳۸۷.
۲۶. مصطفوی، سیدمحمدحسن. نقش سرمایه اجتماعی در تولید؛ مهندسی فرهنگی، س ۲، ش ۱۷ و ۱۸، خرداد و تیر، ۱۳۸۷.
۲۷. مصطفوی، سیدمحمدحسن. سرمایه اجتماعی و امنیت اقتصادی، دانشگاه کرمان همایش سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی، ۱۳۸۸.

28. Yuan K. Chou, "Three simple models of social capital and economic growth", The Journal of Socio-Economics 35, 2006.

29. James Coleman, Foundations of Social Theory, Cambridge: Harvard University Press, 1999.

شماره مسلسل: ۱۰۵۱۶

شناسنامه گزارش

عنوان گزارش: تبیین مفهوم سرمایه اجتماعی (۱)

نام دفتر: مطالعات اقتصادی (گروه اقتصاد کلان)

تهیه و تدوین: رضا وفایی‌یگانه

ناظر علمی: رؤیا طباطبایی‌یزدی

متقاضی: معاونت پژوهشی

سرپرستار: حسین صدری‌نیا

واژه‌های کلیدی:

۱. سرمایه
۲. سرمایه اجتماعی
۳. فرهنگ اسلامی
۴. توسعه اقتصادی

تاریخ انتشار: ۱۳۸۹/۹/۲